

FATABUREN 1988

NORDISKA MUSEET

K L Ä D E R

Kläder

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS ÅRSBOK
FATABUREN 1988

FATABUREN 1988

ISBN 91-7108-292-1

ISSN 0348-971-X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Ingrid Bergman.

Redaktionssekreterare Berit Nordin.

Omslagsbild: Annonser för fritidsskåder från Camp-Ahla. NK-katalog, 1930.

Baksidesbild: Dockklämning från Chardon & Lagache, Paris, 1850-tal.

Nordiska museet. Foto Eva Aspelin o. Birgit Brånvall.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om ej annat anges.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey.

Grafisk form Bo Berndal, omslag Magdalena Günther, BIGG.

Risbergs Tryckeri AB, Uddevalla 1988.

Modelejon och andra herrar

Inga Wintzell, fil.
kand. och intendent
vid Nordiska museets
avdelning för textil
och dräkt.

Yuppies och finansvalpar

Det har talats mycket om yuppies nu på 80-talet. Vill man vara fullständig säger man Young Urban Professionals, vilket från början var ett amerikanskt begrepp. I Sverige är yuppien en välutbildad person, helst från Handelshögskolan, ålder 30–35, med verksamhet inom näringslivet, t.ex. affärsföretag, media eller reklam. För en yuppie handlar det om karriär och inflytande, men också om hårt arbete. Han – eller hon – får räkna med att tillbringa åtskillig tid i luften, på flygplatser och hotellrum världen över. Fritidsnöjen hamnar oftast utanför tidsschemat, familj och barn likaså. Yuppien har blivit en 80-talets galjonsfigur, tongivande i fråga om livsstil och mode. Varje generation har sin variant, ja gärna flera samtidigt, och ofta av typ modelejon. I det följande skall jag ge några spridda exempel med lämpliga intervaller från de senaste hundra åren men inskränker mig till männen trots att kvinnorna idag fått ökat inflytande.

En "släkting" till yuppien är finansvalpen, yngre till åren, inte

alltid lika välutbildad men högefektiv inom sitt gebit: handeln med värdepapper. Han är snabb i tanke och handling. I nyhetsutskändningar från Börsen har vi kunnat konstatera, att han också är snabb till fots. Därtill är han för övrigt nödd och tvungen om han skall kunna hålla sig à jour med de olika terminalernas ständigt föränderliga redovisningar. Hans storhetstid fick ett hastigt slut den 19 oktober -87 genom det stora börsraset. Dessförinnan hade han tidvis fått lida smälek för sitt kapitalistiska engagemang, bland annat offentligen av LO-basen Stig Malm, som gav finansvalpen hans namn.

Utanför denna värld finns en annan med ett mera varierat innehåll men dock lika penningfixerat. Här skaffar man sig en så kallad nisch, det vill säga en exklusiv specialitet för en exklusiv målgrupp som har råd att betala. För det är pengar det handlar om. Pengar, 80-talets kult.

70-talets velourpappa

Självförtroendet har blivit en nödvändig resurs för den karriärmedvetne mannen av idag.

Yuppien har blivit en symbol för 80-talets penningfixerade ideologi. Han har ett högt arbetstempo och är sig själv närmast. Dyrbara kläder av hög kvalitet och förnämlig design ingår i hans utrustning. Med honom har kostymen och slip-sen kommit till heders igen. Herrarnas trendguide, 1987.

70-talets krav på solidaritet och jämlikhet kom också att inverka på mannens roll i samhället och i familjen. Allt fler män började nu att ägna tid åt hem-sysslor och barn-uppföstran. Mjuka statusfria kläder i velour och trikå blev stilen för många av dessa män, de s.k. velourpapporna. Foto Karl-Einar Löfqvist 1979.

Det är tron på dig själv och dina egna möjligheter som är grundförutsättningen för att lyckas. Tror du fullt och fast på att du kan klara en uppgift, så kan du också göra det.

Citatet är signifikativt för den livsstil och hämtat ur en ledare i Close Circle, den eleganta – svenska – tidningen som startade hösten -86, och med en speciell målgrupp: Höginkomsttagare med en årslön på 200.000 som nedre gräns.

Klyftan ter sig avgrundsdeep mellan dessa ideal och de som rådde under 60- och 70-talen i jämlikhetens och solidaritetens tecken. Den gången gällde det att kämpa mot förtryck i alla former. Chefsrollen blev föremål för omprövning och försvagades,

medan fackföreningarna fick ökad makt och lagen om medbestämmande blev ett faktum såväl i statliga verk som vid privata företag. Det är ingen tillfällighet att jeans, den massproducerade arbetarbyxan, utvecklades till något av en folkdräkt, må vara med smärre variationer som kunde signalera grupptillhörighet och social status. För trots allt fanns det skillnader. Det var också på 70-talet som velourpappan blev ett begrepp: familjefadern som tog pappaledigt för att ägna sina krafter åt hem och barn, helt i överensstämmelse med den statliga reform som tog form under dessa år. Mjuka plagg av trikå, elastiska kroppsnära velourkostymer från Mah Jong, det var hans

stil. Och äkta naturmaterial, ylle och bomull, för välbefinnandets skull, men också som en markering mot industrisamhällets artificiella produkter.

80-talets modelejon

Och yuppien...? Naturligtvis ser han ut på ett annat sätt. Han har ju andra ideal. Dock hyllar även han principen att endast naturmaterial kan komma ifråga. Men där kommer också siden in i bilden för vissa detaljer i hans dyrbara klädsel. Det skall *synas* att han väljer det "rätta". Den "blanka" kostymen med sin typiska kashmirlyster, ger också tydliga signaler. Så gör också de enkla klassiska märkesplaggen från de fashionablade modehusen i Milano, Rom och New York. En designer som amerikanen Ralph Lauren har dessutom en rad andra produkter att erbjuda: sänglinne, serviser ja, också kräset utvalda antikviteter; allt som behövs för att fullända bilden av denna livsstil som blivit 80-talets signatur. För många är det viktigt att följa denna trend. Men lika angeläget är det att markera sin individualitet, att inte se ut som alla andra. Alltså väljer man av det rikt varierade sortiment av exklusiviteter som står till buds i boutique och modehus. Bara man har råd att betala. En tidlös kostym från Bauers förstklassiga skråreri i Stockholm kan naturligtvis aldrig vara fel. Men konfektionsplagg – delvis handsydd – av modernare snitt från de italienska

modehusen Armani, Brioni, Zegna smäller ofta högre. De är lika dyra, och för den invigde lätta att identifiera.

Även om utbudet är stort och variationsmöjligheterna många, finns det en herrmodets klassiker som är ett måste för 80-talets modelejon, nämligen den mörka kostymen. Till att börja med skall kavajen vara dubbelknäppt och byxorna försedda med uppslag. Väst hör inte hemma i denna modebild; enligt uppgift "hopplöst ute". Vad skjortan beträffar skall denna vara av rent bomullstyg, helst schweiziskt i en långfibrig kvalitet, och vit förstås. På senare tid har dock de smala ränderna i lila blivit en chic detalj i skjortmodet, precis som på 30-talet. Skjortan av idag får gärna vara av svenskt fabrikat, och då är det framför allt Stenströms som gäller. Men några synliga märken får inte förekomma, inte heller monogram, vilka tidigare betraktades som en extra finess. Ärmarnas dubbelmanschetter med de rätta manschettknapparna, kragsnibbarna med sina små knapphål som skall knäppas fast mot skjortan är detaljer som förstärker intrycket av korrekt prydlighet. Slipsen slutligen skall vara av siden och ingenting annat, men vad knuten beträffar råder en viss valfrihet, bara den är snyggt och prydligt gjord och inte för hårt knuten.

Vi får inte glömma bort de andra accessoarernas betydelse i yuppiens utrustning. Bältet, när kavajen är enkelknäppt, och

Långbyxor har sedan länge varit ett självklart inslag i dammodet. Men kommer vi också att få se kjolklädda män, som t.ex. denna unga modefanatiker på promenad i Stockholm 1986? Hans kjol är av nappa och designad av Jean-Paul Gaultier, Paris. Foto Jan Düsing, Presens Bild AB.

hängslena, varför inte rosa-färgade som en extra accent när han visar upp sig i bara skjortärmarna. Men det går mode också i hängslen. Nu skall de vara breda och ha stroppar i ändarna. De skall fästas med knappar och inte med clips, helt i enlighet med 30-talets look. Denna trend har satt sina spår också på andra detaljer. Attaché-väskor och dokumentportföljer t.ex. har fått lämna plats åt den gamla hederliga portföljen av klassisk modell.

Så här långt har vi lärt känna den tongivande unge mannen som en prydlig och granntyckt person, mån om att ge ett gediget och samtidigt förfinat intryck, mån om att följa en borgerlig stil. Men möter vi honom i gatuvimlet iförd ytterkläder, då får vi en avvikande bild för då visar han upp en annan del av sitt jag, den hårt engagerade och stressade affärsmannen på väg till eller ifrån ett viktigt möte. Nog för att han är hel och ren men för övrigt – till synes – vårdslöst klädd och barhuvad. Kanske knäpper han rocken, kanske inte. Ibland räcker det med skärpet, som knyts i en slarvig knut oavsett om det är försett med spänne eller inte. Och som av en "tillfällighet" har han fått kragen att sitta på trekvart.

Hur länge ett mode skall bestå är det ingen som kan förutsäga. Och yuppiestilen, som nu varit den tongivande, har kanske sett sina bästa dagar. För när ett mode sprids i allt vidare cirklar, bland annat genom de stora ked-

jornas utbud av billiga men skickligt gjorda kopior, då är det inte lika roligt längre. Då kan man inte på samma sätt markera sin rangplats i samhället.

Modepress och mannekänger

Kläderna spelar förvisso en viktig roll i umgänget människor emellan. Och det finns många lagar att följa, både skrivna och oskrivna, för den som har behov av att vara up to date. Sedan århundraden tillbaka har modepressen mest engagerat sig i dammodet, och herrmodet har kommit i skymundan. Där har också förändringarna skett i ett långsammare tempo, och de nyheter som funnits att förmedla har inte varit lika sensationella. I modern tid har det inte heller ansetts manligt att lägga ner alltför stort intresse på sitt yttre. Men tidigt på 80-talet började det lossna på den fronten. Och mannen av idag är mestadels öppen för flärd i olika former. Dit kan man t.ex. räkna de parfymer, hårpreparat och annan kosmetika med maskulint anpassade doftsensationer som nu finns till hans förfogande.

Som vi redan sett är 80-talsmannen också ytterst klädmedveten med smak för en fashionabel och elegant stil. Med denna växande marknad följer ett ökat utbud av modeartiklar, vilket i sin tur skapar behov av information och marknadsföring. Denna process har vi kunnat följa i modepressen, bl.a. i *Clic*, den eleganta modetidningen som debuterade våren -84 och som numera till

"Herrarnas trend-guide" kommer ut två gånger om året och visar herrmodets aktuella varianter i utförliga bildreportage. Tidningen är förankrad i Statens industriverk, redaktör är Sighsten Herrgård.

40 % inriktar sig på herrmodet.

"Herrarnas trendguide" med förankring i Statens industriverk dök upp ett par år senare och visar varje säsong det senaste i utförliga bildreportage. Till detta kommer den påpassliga rapportering vi finner i dagspress och än mer i veckopress. Gamla hederliga Damernas Värld har t.ex. varje vecka sedan hösten -86 ett helt uppslag med nyheter under rubriken Herrarnas Värld.

Men också på modemässor och på separata mannekänguppvisningar kan vi följa denna tidstypiska tendens, som på olika sätt spritt ringar på vattnet. Den har t.ex. gett näring och ökad livskraft åt en hel yrkesgrupp, nämligen modellen, mannekängen. Oavsett om det gäller bildreportage eller live är mannekängen oerhört viktig för presentationen av ett mode, ja, på samma sätt som sångartisten när han medverkar i Eurovisionens schlagerfestival. Mannekängen är med andra ord en stor tillgång rent ekonomiskt för sin uppdragsgivare. En kollektion som inte lyckas försäljningsmässigt kan betyda stora förluster för tillverkaren.

Att mannekängens väg mot stjärnorna är lång och fylld av försakelser kan nog de flesta vittna om som prövat på. En i raden, men ett lejon, har under våren -88 blivit särskilt uppmärksam. Genom medverkan under två minuter – iförd kalsonger och liggande på sidenlakan – i en musikvideo med vår berömda popsångerska, f.d. ABBA-stjärnan Agnetha Fältskog, har han nått en topposition och har också fått anbud från Amerika, där han uppfattas som "urtypen för ett manligt svenskt urkrafts-mode". Med anledning av denna framgång intervjuades han i Aftonbladet den 28 februari. "Jag har kraftiga käkar och det är bra, för annars skulle läpparna vara för tjocka och jag skulle se för kvinnlig ut", säger han bland annat och antyder därmed ideal-

Presentationen av ett mode har stor betydelse för försäljningsresultatet, och i den processen spelar mannekången en viktig roll. Under vintern/våren 87/88 har 22-åriga Alexander Arnewid varit särskilt framgångsrik. (Se texten.) Foto Claes Blom.

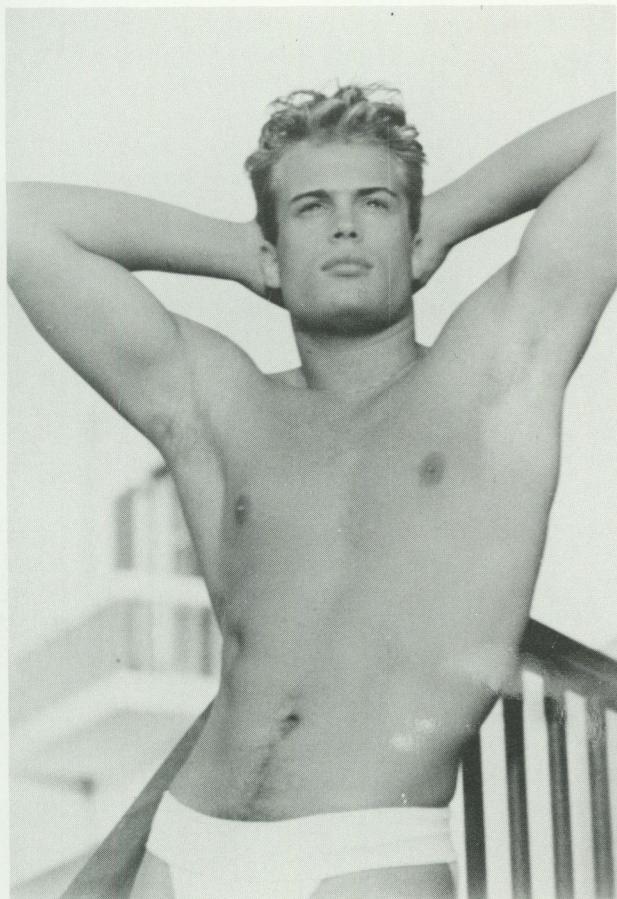
bilden av -88 års man. Och figuren... Den kan man betrakta på ett par badbilder: bredaxlad, slank, lagom muskulös. För att uppnå ett sådant ideal och för att bibehålla det, krävs oftast en sträng självdisciplin. Hur sträng framgår i någon mån av de råd, formulerade i sju punkter som förmedlas till läsaren. "Sist men inte minst", heter det avslutningsvis, "bli herre över dig

själv. Gör det bästa av ditt utseende. Alla är vi original, och var och en vacker på sitt sätt." Åter igen ett exempel på självförtroendet som en bärande kraft. Och därtill en vilja att lyckas. Detta är också yuppens ideologi: karriären och – för hans del – att lyckas i affärer.

Swingpjatten

Men modelejon kan frodas också under knapphetens kalla stjärna, till och med under kristid med restriktioner och ransoneringskort, och bland genomsnittsmänniskor utan vare sig toppbefattningar eller feta plånböcker. Livsglädje och fantasi kan blomma ändå. Och lusten att få glänssa, med kläderna som ett pålitligt instrument. För många av 40-talets ungdomar var det musiken som blev ledstjärnan. Jazzmusik, närmare bestämt swing, stilen på modet, som mera var anpassad till dans. Med filmen "Swing it magistern" föddes nya idoler: Alice Babs och Vårat gäng, killar och tjejer från Söders höjder med musiken i blodet. Det blev populärt att bilda klubbar där detta intresse kunde odlas. Men en mötesplats med ryktbarhet blev framför allt danspalatset Nalen i Stockholm, där de swingfrälsta ungdomarna kunde få utlopp för denna sin passion. Och den spred sig snabbt i allt vidare kretsar, ja också till stockholms-societeten.

Bland ungdomarna utvecklades olika klädstilar mer eller mindre utmanande, den snagg-

de nalen-snajdaren med sin smal-brättade hatt, men framför allt swingpjatten som blivit något av en symbol för 40-talets unga swing-fantast. Den amerikanska imagen var starkt betonad, för att inte säga överdriven, och uppfattades av omgivningen som ytterligt vulgär. Detta framgår redan av namnet som präglades genom Kar de Mummas försorg i samband med en tävling i Svenska Dagbladet. "1940-talets gosse, den där med det långa håret, korta rocken och swingen i benen, vem hittar på ett bra namn åt honom?" Frågan ställdes till läsekretsen i ett kåseri i maj 1941. "Swinggosse" var för enkelt menade Kar de Mumma; det borde vara något som på ett träffande sätt karakteriserade denna typ som dagligen syntes i trakten av Nybroplan i Stockholm. Förslagen blev många; vitsiga och smått försmädliga, men bland de snällare var "Swingspaniel", "Nybroviking" och "Ruskprick", vilka belönades med tröstpris.

Om folk i allmänhet kunde vara kritiska, så var swingpjatten själv desto stoltare över sin klädsel, vilket idag – nästan ett halvsekel senare – kan intygas av en av dess företrädare. "Vi köpte kläderna på Hollywood, för de hade en speciell stil som var helt underbar", berättar han entusiastiskt. "Fantastiskt för oss som höll i gång att hitta något som man kunde bräcka dom andra med!" De "ordentliga pojkarna som gick och pluggade" handlade inte på Hollywood, erinrar han

sig, och inte heller såg man några äldre där. Även om kvaliteten på varorna inte var den allra bästa – det var ju kristid – så var stilen perfekt och exakt vad man sökte. Den gav också en identitet som stod i bjärt kontrast till beredskapstidens uniformerade soldat. Likaledes till alla "vanliga" människor, både unga och medelålders i den obligatoriska trenchcoaten med golfbyxorna som stack fram nedanför. Nej, en swingpjatt var inte att ta miste på: Hans hatt hade låg kulle och breda brätten, ju bredare dess bättre; den var gärna grå med ett brett, svart band. Håret var långt och hängde ner över nacken; det skulle liksom svälla fram under hatten. Skjortan, som för det mesta var vit, hade långa krag-snibbar; slipsen bred och färg-grann. Den var gärna mönstrad med figurmotiv – hästar t.ex. – som var en specialitet för just Hollywood. Och slipsknuten var som en bulle – en stor och bred trekantsknut – och något nerhasad. Kavajen gick i samma stil, utmanande och uppseendeväckande, i synnerhet om man valde den vanligaste sorten i ett storrutigt, sladdrigt tyg. Den var påfallande lång, "som en inomhusulster", den saknade sprund och var därför obekvämt att sitta i. Axlarna var generöst stoppade med vadd och hängde ner över armen. Vad sedan byxorna beträffar var dessa något pluffiga upptill men starkt avsmalnande nertill och med en bred uppvikning. För det var viktigt att de vita, ganska

Swingpjatten från början av 40-talet är känd för sin extrema klädstil. De båda swingpjattarna på bilden förekom i filmen "Jazzgossen" från 1958 och vittnar om att de redan då hade blivit legendariska. Filmens namn har ingenting med 20-talets jazzgosse att göra.

tjocka strumporna skulle komma till sin rätt, och de fick absolut inte korva sig. Skorna slutligen som var av s.k. hunting, påminde om mocka och var försedda med en grov sula. Kembels på Kungsgatan var bästa stället för sådana inköp. Den som hade råd skaffade sig gärna ett par handskar av äkta svinläder, och det ansågs som höjden av elegans.

Helt riskfritt var det emellertid inte att – som swingpjatten – skruda sig på ett så uppseendeväckande sätt. Att han fick finna sig i att bli uttittad och dessutom kritiserad av oliktankande, det

var en sak för sig. Men reaktionerna kunde bli starkare än så. Vid ett tillfälle uppstod tumult då en swingpjatt jagades av nalen-snjadare genom Stockholms centrum. Enligt Dagens Nyheter – 16 mars 1942 – hade förföljarnas antal stigit till 3–400 innan jakten var till ända och polis hade återställt ordningen.

Trenchcoat och golfbyxor

Händelser som denna hörde dessbättre till undantagen och kanske rymde den andra inslag av motsättningar. Men man frågar sig ändå hur en mansperson

Trenchcoaten i kraftigt diagonalvävt militärtyg var 40-talets stora mode, främst bland män, i viss mån också bland kvinnor. Den var dessutom ungdomarnas verkliga favoritplagg. Karlstads läroverk våren 1943.

skulle vara klädd för att gå säker på gatan. Svaret är trenchcoat, helt klart, och som tidigare nämnts långa, tygrika golfbyxor. Sådana användes allmänt under veckans alla dagar bland intellektuella, bland kontorspersonal, bland skolungdom av olika åldrar, såväl i Stockholm som i landsorten. Det fanns dock utrymme för en annan stil, och i en bok om etikett, "Hur man uppträder korrekt" (1943) får vi veta hur denna borde se ut. Rent allmänt meddelas där att kläddräkten skall vara prydlig och välvårdad, och att enkelheten alltid verkar gedigen. "Billig grannlåt och vräkiga dyrbarheter vitt-

nar alltid om brist på kultur", uppges som en gyllene regel. Till vardags rekommenderades kavaj-kostym i önskad färg; snitt och utseende var likaledes beroende av tycke och smak. Kulört skjorta hörde till stilen, liksom krage, näsduk och slips. Skorna kunde vara bruna eller svarta till ljus kostym, men till mörk – endast svarta. Och som slutkläm: "Beträffande skodon kan här anmärkas att en herre aldrig bär bruna skor om vintern annat än till sportkostym."

Som huvudbonad slutligen rekommenderades en mjuk filthatt, medan övriga ytterkläder var valfria. Valfrihet; här lämnades allt-

så den villrådige i sticket. Men ett är säkert: valde han trench-coat kunde det knappast bli fel.

Bonjour och citydress

Det är dock vid tillfällen av mer formell karaktär, när ett belevat uppträdande är särskilt påkallat, som man har den största nyttan av etikettböckerna. Och även denna bok ger anvisningar för lämplig klädsel i sådana sammanhang. Vissa regler står sig än idag, visar det sig, t.ex. de som rör högtidsdräkt och aftondräkt, men andra inte. Bruket av bonjour och redingote, den nästan knälånga figursydd rock som vi gärna förknippar med 1800-talets gentleman, var t.ex. fortfarande en realitet, men på väg att försvinna. Detsamma var förhållandet med citydressen, en förmiddags-dress även den, som bestod av svart kavaj, svart väst i samma tyg och mörka grårandiga byxor. Anledningen till denna avmattning finns klart redovisad:

Citydressen är ett mycket användbart plagg och var för några år sedan oerhört populärt. Men sedan restauranghovmästare börjat använda den i dess sammansättning med randiga byxor har den förlorat något av sin popularitet och användes numera mest med svarta byxor.

Denna konventionella mode-riktning där bonjourer och andra ålderdomliga plagg ännu i någon mån fanns med i bilden, tog under 40-talets första år en vändning mot en ledigare stil. NK som då var Stockholms tongivande och fashionabla varuhus, slog

t.ex. ett slag för den kulörta västen, enfärgad eller rutig. "Även en karl mår bra av att få ge utlopp åt litet fantasi i sin yttre habitus!" tyckte man i Stil, NK:s eget organ. Men just denna fantasitrytning blev relativt kortlivad.

Blazern, ett välkommet mode

Större lycka gjorde blazern, den udda kavajen, som allt sedan dess, dvs. 40-talets början, blivit en självklar detalj i herrarnas vardagsgarderob. I engelskt herrmode var den långt ifrån ny. Av tradition har den engelske gentlemanen klätt sig i udda tweedkavajer vid därtill lämpade tillfällen, dvs. sport och fritid. Också i Amerika hade man tagit fasta på bruket av "odd jackets", i synnerhet bland college-ungdomen. Och enligt NK:s experter var det därifrån blazern kom till oss, redan före kriget. I kristidens Sverige blev den särskilt välkommen. Nu behövde man inte köpa en hel kostym utan bara byxorna när de gamla var passé. För kavajen höll i regel minst två byxor ut. Här fanns alltså inte bara pengar att tjäna utan också ovärderliga textilkuponger att spara. Och en större flexibilitet att vinna.

American style

Det amerikanska inflytandet var under 40-talet mycket påtagligt, trots importsvårigheter och spärrade gränser. Men tack vare de amerikanska filmerna som trots allt nådde fram kunde vi skaffa oss kunskap om den livsstil

Amerika framstod under 40-talet som föregångslandet framför andra, bl.a. för sin klädstil. Den bredbrättade hatten, den lediga kavajen, de tygrika byxorna var typiska kännetecken. An-nonsbild från 1942.

Du har det fortfarande lika lätt

Du behöver bara välja CLUBMAN

Du som har sinne för stil och vet att värdesätta en god kvalitet har det fortfarande lika lätt när Du skall köpa kläder - Du behöver bara välja

Widengrens
CLUBMAN
A.-B. L. & P. WIDENGREN

och om den klädkultur som sedan – efter fredsslutet -45 – skulle bli en del av vår vardag. Det lediga kostymmodet t.ex. och kavajer med mindre stoppning, sämre passform och mera vidd, i synnerhet över axlarna. I juli -47 kom jeans från USA för första gången till Stockholm, och mera amerikanskt kunde det knappast bli. Vid den tiden hade swingpjätten från krigsåren spelat ut sin roll. Men med *sin* extrema klädsel hade han tidigare än de flesta andra svarat på signalerna från Amerika.

Prinsen av Wales var under 20-talet en pålitlig trendsättare som fick stor betydelse för modespridningen. Att den stickade herr-pullovern blev så populär var till stor del hans förtjänst. Supplement to The Illustrated London News. John St. Heller Lander. 1925. Foto Kungl. biblioteket.

Jazzgossen i sin pyrdno

Den 1 juni 1922 var det premiär på Karl Gerhards revy "Ställer i kön" på Folkan i Stockholm. Då framfördes för första gången "Jazzgossen", den välkända kupletten som nu kan räknas bland klassikerna. Parodiskt men målade beskrivs denne gosse i all sin fåfänga och i hela sin artificiella framtoning, där klädseln utgör en viktig del av rekvisitan. En summering följer här och med Karl Gerhards egna ord i kupletten: "Byxa som en rakkniv vass, skärp om lilla midjan, höga klackar, silkesstrumpor, slips med sirlig knut" och slutligen "pyjamas utav siden"; den senare dock en nattdräkt och dold för omvärldens blickar. Hans "lugg och tuschade ögonlock" fullbordar bilden av en depraverad sprätt, liksom hans "rytmiskt vaggande höfter" och hans "hållning, något blasé".

Helt säkert var denna revyfigur åtskilligt överdriven. Men icke förty representerar den en livsstil som var typisk för tiden bland den privilegierade klick av stockholmsungdomar, socialgrupp 1, som hade råd att roa sig i storstadens glittrande nöjesliv. De kunde också omge sig med den påkostade elegans som modet krävde. Kläderna köpte de eller lät sy på Kompaniet, dvs. NK, och Ströms. Paul U Bergströms skradderi hade också ett mycket gott anseende.

De så kallade gulaschbaronerna utövade ett visst inflytande på livsstilen. Under kriget (1914–18)

70-talets mode med T-shirts och uppknäpp-
ta jeansskjortor fick under 80-talet vika för
en annan stil. Den vita skjortan kom till he-
ders igen liksom slipsen, gärna i skimrande

siden i raffinerade färgkombinationer. I de
eleganta butikerna bildade de ett dekorativt
blickfång, som här hos Götrichs i Stock-
holm. Foto Birgit Brånvall.

20-talets modelejon har i Karl Gerhards kuplett "Jazzgossen" (1922) beskrivits som en lätt feminin och blaserad herre. Nothäftets omslagsbild ger en idé om hur denne kunde ta sig ut.

och åren därefter hade de gjort sig stora pengar på tivelaktiga affärer och visade gärna sitt välstånd genom ett vräkigt uppträdande och dyrbara statussymboler. Denna 20-talets speciella livsstil har skildrats också i konst och litteratur, bl.a. av Nils von Dardel som i uttrycksfulla – och skö-

na – bilder avslöjar tidens dekadans. Under våren -88 har vi haft tillfälle att uppleva dem på Moderna Museet i Stockholm. "... en blandning av dödsmärkt ångest och ironisk distans av fantasieggande gåtfullhet och poetisk romantik, av elegant dandyism och androgynitet." Så beskrivs

På 20-talet roade man sig mycket med dans och i många fascinerande variationer, som på bilden saxad ur tidningen Jazzgossen 1922.

denna konst i Svenska Dagbladet i samband med utställningen av dardelforskaren Erik Näslund, som menar sig ha sett många dardelherrar ute på stan också i 80-talets Stockholm.

Dansen var ett dominerande inslag i 20-talets nöjesliv. Detta till stor del tack vare jazzen som 1919 hade introducerats i Sverige, kritiserad av många men varmt välkomnad av den yngre generationen. Det dansades överallt: utomhus, inomhus, på restauranger med arrangerade te-danser, på eftermiddagarna, och favoritställena var Cecil, Grand Royal och Olympia. Man dansade också på kaféer och kondito-

rier, med andra ord en frenetisk aktivitet, som på ett levande sätt beskrivits av ett ögonvittne:

... de små musikrestauranterna, där jazz- och shimmydansande par söker trassla sig mellan borden utan att välta dem överända vid någon livligare vickning med den kroppsdel de sitter på under pauserna.

Naturligtvis dansades det också privat, såväl på de storslagna societetsbrölloppen vilka tycks ha avlöst varandra vid den här tiden, som i mindre pretentiösa sammanhang. Och epidemien spred sig över landet, följd av syrliga kommentarer från de oförstående, bl.a. från en skribent i tidningen Jazzgossen 1922:

Låt oss hoppas att denna trötta, blaserade, stela och tråkiga jazzgossen och jazzflickan och alla efterapningar av dem ute i bygderna snart försvinner och även tar med sig den dekadenskultur av vilken de är en del.

Den folklige jazzgossen

Utanför den tongivande och flärdfulla klick som syntes i societetsreportage och skvallerspalt fanns det gott om modemedvetna jazzgossar också från mindre privilegierade samhällsklasser. Men de hade sina egna "modehus" med priser som bättre passade deras ekonomi. I Stockholm var det framför allt Standards Hörna på Sveavägen och Fröjds på Söder som riktat in sig på denna målgrupp och som tack vare den intensiva modevägen vid 20-talets början fick vind i seglen.

Med undantag för en mindre klick av stadens unga dandies finns det ingen kategori som är så begiven på mode-nyheter som deras sociala motpol, den yngre arbetarpubliken.

Så formulerade innehavaren av Standards Hörna sin enkla marknadsanalys, när han intervjuades i en branschtidning. "Jazzgrabarna kräver ständigt nytt, nytt, nytt", betonade han vidare. "Medan ett herrmode för den bredare publiken varar både tre och fyra år, lever ett jazzmode sällan längre än ett år, oftast endast en säsong."

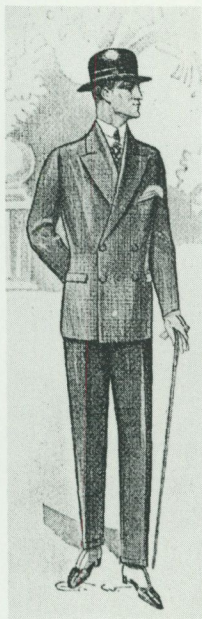
I hans butik var man öppen för det mesta i fråga om kundservice och marknadsföring. Det hände att modeintresserade ungdomar kom in och ville ha uppsytt efter egen design. Då gällde det för

personalen att vara lyhörd och tillmötesgående. I gengäld kunde man snappa upp en och annan detalj för sin egen produktion och kanske komma först med ett mode. Om överklass-jazzgossen enligt Karl Gerhards beskrivning väckte uppestande så var jazzgossen, ekiperad från Standards Hörna, inte mindre iögonenfallande. Låt oss se hur den varianten kunde se ut, enligt beskrivning i en branschtidning: Tegeleröd filthatt med kantade brätten, nedskjuten i pannan, eldröd slips till vit skjorta, svart kavaj starkt insvängd i midjan, med breda långa slag gärna kantade med soutageband, ljusbruna byxor sydda som matrosbyxor samt svarta skor, helst av lackskinn med breda och kupiga tåhättor.

20-talsmodets variationer

Mot bakgrunden av alla denna grannlåt skall vi kasta ett öga på det klassiska och korrekta modet vid samma tid. Ett par veckor innan Karl Gerhard för första gången sjöng om jazzgossen hade skraddarnas organ "Svensk skradderitidning" en rapport om vår- och sommarmodet, om hur en gentleman skall klä sig. "Vill man gälla som en riktig karl, går man efter Londonskraddarnas direktiv", heter det inledningsvis. Och detta innebar: en- eller tvåradig kavaj med långa slag, men inga ficklock; modefärgerna var blåmelerat, grönt eller brunt. "Passar man i jackett kan man även skruda sig i detta plagg utan att därför bli betraktad som

Konfektionsindustrin fick på 20-talet ett kraftigt uppsving både kvantitativt och kvalitativt. Den färdigköpta kostymen fick en annan status än tidigare då endast den skraddarsydda dög för en välklädd herre. Broschyr från Ströms herr-ekiperings 1926.

Kostymen med kavaj, väst och byxor i samma tyg introducerades på 1860-talet och slog så småningom igenom. Mannen t.h. bär enligt bildtexten en "hvardagsdräkt" med "jaquette i säckform" eller vad vi skulle kalla kostym, här för första gången avbildad i svensk press. Skandinavisk mode-tidning 1862.

knodd", påpekas det helt sonika. Men denna gåtfulla rekommendation kan ha sin grund i ett försök något år tidigare att införa jacketten som vardagsplagg. Etikettboken "Gentlemanen i högtidsdräkt och arbetsblus" (1923) ger närmare besked i frågan. Skribenten som uttrycker sin glädje över att försöket strandade lämnar övertygande argument för sin inställning:

Jacketten är ett förmiddagsplagg, som användes vid visiter, på kapp-löpningar i förening med hög (helst grå) hatt och är icke lämpat att användas på kontorsstolen eller bakom disken. Ett plagg får icke dragas ner. Det man använder vid vissa högtidligare tillfällen, skall man icke göra till vardagsvara. En annan sak är att jacketten ställer stora anspråk på såväl skräddaren som på bärarens figur, och infrias icke dessa, blir resultatet både löjligt och ynkligt.

Men nu åter till skrädderitidningen som hade flera alternativ att förmedla ifråga om stil. Det fanns således en parisisk variant, nämligen kavaj, hårt åtsittande i midjan och kvinnligt insvängd. Benkläder i samma stil: smala och gärna litet korta. Vårhatten på modet var av mjuk filt och med relativt breda brätten. Med det tredje och sista alternativet är vi tillbaka till jazzgossen igen.

Är man en djärv ung man, som älskar elegans och vågar utsätta sig för risken att bli skälld feminin och jazzgosse kan man efter sitt eget sinne komponera en smakfull vårhabit.

Efter dessa inledande ord följer en närmare beskrivning, vilken i stort sett överensstämmer med

Karl Gerhards. Vi är alltså tillbaka där vi började, men innan vi lämnar 20-talet skall vi komma ihåg att sportkläderna nu fick en allt större betydelse i modet. Här var England föregångslandet och där fanns också en namnkunnig trendsättare. Detta framgår bl.a. av en moderapport i Dagens Nyheter 25 maj 1924:

En sportsman bör ha en brokig "pullover", en tunn sweater, som prinsen av Wales gjort oerhört populär i England.

Det brokiga var mycket ofta liktydigt med rutigt, under en tid ett envist mönstermode. Signaturen Finn i Dagens Nyheter fann anledning att göra följande visionära reflexion:

Halsdukar, kläder och strumpor skall vara rutiga för att vara hypermoderna, och inom ett par år, då modet svänger, är vi alla rutiga.

1890-talets grilljanne

Om vi går ytterligare några årtionden bakåt i tiden och hamnar på 1890-talet, hittar vi ett annat modelejon, som väckte stor uppmärksamhet, ja mer än så; detta modelejon, grilljannen, blev en källa till förargelse för många stockholmare och objekt för tidningarnas gyckel.

Efter 1800-talets mitt hade vissa förändringar skett inom herrmodet. Fracken som tidigare använts såväl till förmiddagsklädsel som till fest fick nu en annan status och blev det högtidsplagg den är idag med svart som obligatorisk färg. I Paris gjordes efterhand vissa försök att introducera

När kavajkostymen väl slagit igenom kunde den snart varieras både till snitt och material. Här i en extrem version från 1870-talets slut. Hasselgren, Hundra år i ord och bild. 1899.

den kulörta fracken med fint kläde i rött, blått eller grönt, bland annat för att skilja ut den från sorgdräkten och från servitörers och hovmästares klädsel. Men dessa försök vann inte något gehör i Sverige. En nyhet som däremot slog igenom var kavajkostymen på 70-talet med byxor, väst och kavaj i samma tyg. Som den nymodighet den var ansågs den inte fullt korrekt, allra minst den variant som under 70-talets slut uppenbarade sig med sina storrtiga brokiga tyger och med sin extrema byxmodell: smalast omkring knäet och starkt klockad nedtill. Den iögonenfallande effekten fullbordades av slipsen, bred och heltäckande – den så kallade plastrongen – och vidare av en hög rundkullig hatt. Allt sammantaget en klädsel som enligt uppgift väckte både undran och löje.

I herrmodets värld av korrekta och stilfulla jacketter, bonjourer och syrtuter hade det således inte saknats pittoreska inslag när grilljannen cirka tio år senare dök upp i sin speicella version. Kännetecknande var framför allt den korta vida rocken, de vida byxorna med uppvikning nedtill, lågskorna och de bjärt lysande strumporna. Karaktäristisk var också den rundkulliga hatten, denna gång med minimala brätten, samt inte minst käppen som bars nonchalant under armen, se s. 197, vilket inte var helt riskfritt för omgivningen. En mera detaljerad beskrivning, för att inte säga vidräkning med grilljannens säregna klädsel, kan vi ta del av i veckotidningen Figaro. Det sparas inte på glåporden mot denne sällsamme stockholmare med sin "styva ohyggliga halsjärnsskjortkrage" och sin "käpp som är

Grilljanne från början av 1890-talet. Observera hur han håller käppen, en källa till irritation i stadstrafiken. Has-selgren, Hundra år i ord och bild 1899.

Den populära revy-artisten Sigge Wulff (1869–92) gjorde succé med kupletten om Kalle P., 90-talssnobben med tydliga drag av grilljannen. Teckning av Conny Burman 1892.

mycket för tjock, som röker cigarr och ser dum ut.” Och slutomdömet blir:

Sedd akterifrån är han ett kvarter smalare över axlarna än det ställe där risbastu plår appliceras på vanartiga lymlar.

Några pojklymlar var det nu inte fråga om. Snarare om Stockholms ”jeunesse dorée” det vill säga unga sprättiga herrar ur överklassen som roade sig i ett Stockholm där varieté-lokalerna låg tätt, krogarna och kaféerna likaså. Men framför allt var det Jones grill vid Normalmstorg som blev deras mötesplats. Därav också namnet grilljanne. Att de dessutom kallades dekadansfjantar och sekelslutssnobbar ger ytterligare besked om omgivningens syn på dem. Till detta kom den föga smickrande publicitet de fick genom Sigge Wulff, den

legendariske varieté-artisten. I en likartad kostymering och med den karaktäristiska käppen gjorde han succé på Berns med kupletten Kalle P, den egenkäre sprätten som – medveten om allas blickar – flanerar på stan för att visa upp sig.

Det kan tyckas underligt att ett mode som detta kunde väcka så häftiga reaktioner. Det var ju inte särskilt dominerande och inte heller långvarigt. Men i 90-talets samhälle med dess växande handelsaristokrati var det viktigt att följa konvensansens regler bland annat genom att klä sig korrekt. Och en korrekt klädsel skulle framför allt vara diskret.

Nationalromantik och sundhetsiver

Emellertid fanns det också andra och fullt accepterade inslag i tidens klädkultur. Nationalromantiken stod i sitt fullaste flor och med den utvecklades ett levande intresse för våra folkdräkter. Med eller utan anknytning till landskapen i skilda delar av Sverige skaffade man sig inom överklassen vackra färggranna ”nationaldräkter”. Dessa kunde komma till användning vid diverse evenemang på Skansen, nationalromantikens högborg som invigdes just vid denna tid, 1891, men också vid andra festliga samkväm. För mera sportbetonade aktiviteter, fjällvandringar och liknande valde man gärna en så kallad lappdräkt. Frågor som gällde mode och kläder var för övrigt högaktuella under åren

Häradshövdingen och hans maka, uppklädda för foto-grafering i Hägers ateljé, Strömstad, 1890-talets början. Observera att byxorna saknar pressveck, en nyhet som kom först i mitten av 90-talet.

omkring 1890. Underklädernas beskaftenhet blev t.ex. föremål för en engagerad debatt, där åsikt stod mot åsikt beträffande material och kvalitet, Jaeger-ylle eller Lahmanns-bomull. Genom sporten, den nya folkrörelsen, hade man också börjat intressera sig för ändamålsenliga kläder lämpade efter de olika sportgrenarna. Rent allmänt rekommenderades "knäbyxor samt hela tröjor av ylle eller bomull". På sikt skulle detta komma att innebära en högkonjunktur för stickade plagg. Den långt drivna differentiering vi har idag när det gäller sportplagg var okänd för 1800-talets sportsmän men dock på väg att utvecklas. Det framgår av en samtida rapport:

Vid badorter begagna herrarna gärna ljusa flanellkostymer vilka även ofta förekomma vid åtskilliga spel, såsom lawn tennis och besitta den dubbla fördelen att föga hindra rörelserna samtidigt som damm ej så lätt märkes på dem.

Riddräkten som sedan länge varit i bruk hade inte nämnvärt berörts av modets växlingar utan bestod som förut av ljusa åtsittande byxor och mörk jackett.

En annan viktig dräktfråga gällde dammodet och framför allt snörlivets skadliga inverkan på kvinnokroppen. En dräktreformförening hade bildats 1886 och genom upprepade kampanjer sökte man vinna gehör för en mera kroppsvänlig klädedräkt. Att liknande tankar var på gång också för herrarnas del visade sig senare, 1893, då den kände

stockholmsläkaren Henrik Berg framförde ett förslag om en reformdräkt också för män och med hälsoaspekten som ledmotiv. Detta främst som en reaktion mot grilljannens klädstil som av Berg beskrevs på följande sätt:

Och här har vi honom den älskvärde sprätten i våra dagar (fin de siècle-herrn) med sina vida byxor, sin korta rock sin stora käpp sin ofantligt öppna väst och sitt skjortbröst — ja vi känner honom från vår huvudstads gator.

De vida säckbyxorna dömde han ut, öppna som de var nedtill och därför dragiga. Nej, fram för dragfria byxor som kunde knytas om nedanför knäet. För övrigt rekommenderade han luftiga rymliga kläder och menade att skraddarna mera skulle lägga an på att sy veckrika kläder än väl-sittande. Brandsoldatens dräkt borde tjäna som förebild, hävdade Berg vidare, för den var i stort sett skapad "efter hälsans fordringar" och utmärkte sig dessutom för "stor prydlighet"

Pressveck och kavaj

Någon dräktreform för herrarnas del kom aldrig till stånd. Inte heller någon förening som tillvaratog sådana intressen. Men som en kuriositet kan nämnas en ny-modighet som introducerades vid mitten av 90-talet och som verkligen hade kommit för att stanna, nämligen pressvecket. Dessförinnan hade byxbenen varit runda som stuprör. Figaro hade en liten notis om detta i oktober -94; "byxorna skall skarpt pressas i en

Gösta Ekman (1890–1938), en av våra största skådespelare, var också känd för sina eleganta kläder. Här klädd i frack från Lidvalls skrädderi i Stockholm. Skärningen skilde sig något från den traditionella och blev förebildlig för frackmodet på 30-talet.

linje fram- och en linje baktill.” Och Svensk Skrädderitidning nämner det i förbigående några månader senare som en detalj utan framtid. Svenska Dagbladet rapporterar däremot som den enda av de större huvudstadstidningarna den 12 maj -95 denna nyhet från Paris;

ett djupt veck efter pressjärnet uppåt benet på fram- och baksida får icke saknas på det att man må se att kostymen är kommen direkt från skräddaren.

Nittioalet har karaktäriserats som en brytningstid. Vi hade ett samhälle med en snabbt växande industrialisering och därmed nya idéer, nya värderingar, nya ställningstaganden. Det blev angeläget att väga för och emot, att skilja ut vad som var bra och vad som var dåligt. Men det fanns också ett inslag av litterär och konstnärlig romantik som påverkade livsstilen. Denna brytnings-tid avspeglas också i herrmodet och i det avseendet är tidningen Figaros kampanj mot kavajen ett bra exempel:

Om den usla kavajen nedlåta vi oss ej att tala. Och ännu mindre om kavajens usla bärare. Av vilka de flesta är på moraliskt fördärv: trilljannar (= cyklist, förf:s anm.), skolynglingar, lantpatroner, bondriksdagsmän på hovbal och för lösdriveri varnade varietébesökare. Inte ens krigsministern bär kavaj. Så uselt är plagget. Kavajen tillhör sjöresan, ej sällskapsrummet, promenaden, teatersalongen m.m.

Denna attack – en bland många andra – var i själva verket ett försvar för bonjouren,

symbolen för det gamla samhället skulle man kunna säga. Idag skulle valet stå mellan kavajen och den stickade tröjan av lämplig finhetsgrad.

Konvenansens lagar

De modelejon vi nu har följt har alla väckt uppmärksamhet. De har blivit utsatta för omgivningens kritik ja t.o.m. gjorts till åtlöje.

Naturligtvis har det också funnits andra, de namnlösa modelejon som helt enkelt varit intresserade av kläder, intresserade av att pryda sig; kanske inspirerade av en aktuell filmhjalte, kanske av en teateraktör. Ännu finns det en och annan äldre gentleman som kan vittna om Gösta Ek-mans roll som förebild på 20- och 30-talen.

Men det har inte ansetts passande att för mycket avvika från gällande regler, och inte heller att överbetona dessa. Att hålla måttan ter sig som en fundamental princip i vår sociala gemenskap och är ett genomgående tema i etikettböckernas rekommendationer.

Genom statliga överflödsförrordningar under 1600- och 1700-talen var detta dessutom reglerat i lag. Även om många idag tror sig om att vara självständiga i sitt val av klädsel finns det andra som har behov av fasta normer och att följa gällande regler. Dessa kan nu få aktuell information i två böcker i ämnet god ton som kommit ut i mitten av 1980-talet. Sådan litteratur har publi-

cerats från och med 1700-talets slut till allmänhetens tjänst, dvs. vid en tidpunkt när industrialismen bröt igenom ute i Europa, med nya arbetsuppgifter, med omflyttningar, med nya seder, okända för stora grupper av människor. Med tanke på de enorma omdaningar som skett i samhället under dessa två hundra år är det förvånansvärt lite som har förändrats. I de tidigare böckerna finns det påpekanden som visserligen är lika viktiga idag men så självklara att de inte behöver nämnas. Dit hör kravet på renlighet. Man får t.ex. veta att "den som ej är fullkomligen snygg till kroppen, förolämpar alla dem han umgås med." (1795). "Den vackraste klädsel förlorar all sin effekt om linnekläderna ej är rena", heter det i en annan bok (1822), liksom i en från 1829: "Propert linne liksom förskönar huden. Fint linne är ett tecken varpå man kan urskilja de bildade klasserna från hopen." Som alternativ till den breda moderiktiga kravatten föreslås en annan modell. Manspersoner rekommenderades att redan från ungdomsåren vänja sig vid att gå barhalsade men med en skjortkrage som skulle hållas samman "med en ros av fina vita band." dock med en reservation: "Då måste också halsen liksom ansiktet sorgfälligt tvättas."

Att kläderna skall vara välsittande och rätt anpassade i storlek är en tumregel som likaledes är självklar idag med vår höga standard, åtminstone tillräckligt för

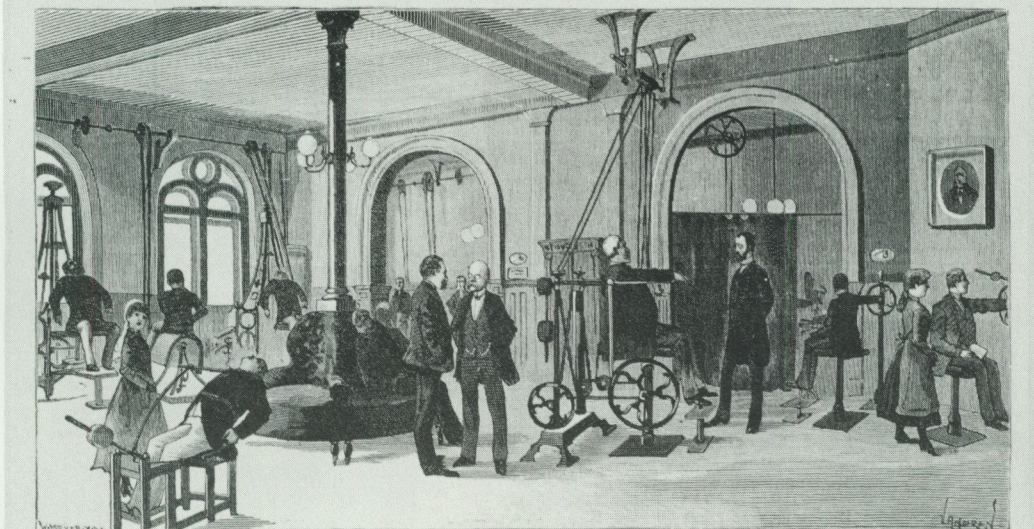
att förbigås i böcker om etikett. Men så icke i de äldre, där man med drastiska exempel trummar in detta angelägna budskap. I det sammanhanget påminner man också om vikten av att tänka på sin hållning: "Man vänje sig vid raka och behagliga kroppsställningar och rörelser, hålla huvudet rätt upp men utan stelhet..." Inte heller någon sådan passus står att finna i dagens etikettböcker och bör ju inte vara nödvändig i ett samhälle som vårt där gymning, jogging och kroppsvård ingår i kulturmönstret.

Vad etiketten kräver från och med 1800-talets senare hälft i fråga om klädsel har tidigare flyktigt berörts i sina rätta sammanhang. Genom de rekommendationer som förmedlas kan vi också få en överblick över modets växlingar. Att på baler dansa i lätta svarta läderstövlar var t.ex. på 1870-talet helt *comme il faut* så länge det inte fanns några sporrar med i bilden. Vid denna tid började också fracken trängas ut av "den korta enkla bonjouren" i mindre sällskap och "även om damer var närvarande." Vid nyårsvisiter på 80-talet var det den svarta färgen som gällde och helst frack. Och så sent som 1911, vårt eget sekel, var fracken det enda alternativet i alla officiella sällskapliga sammanhang, vid teaterbesök, om man hade logeplats vill säga, och på middagsbjudningar men inte före klockan 18. I "Gentlemanen, lagbok i god ton" (1911) nämns den omkring 1890 introducerade smoken för första

Östermalms Mekanisk-Gymnastiska Institut

i Badhuset N:o 4 Sturegatan. — Föreståndare: D:r A. Levertin.

Funktionsanpassade kläder hör idag till normal standard. Så icke för hundra år sedan vilket framgår av denna interiör, där både patienter och terapeuter är klädda i korrekta bonjourer och kostymer under pågående behandling. Annonc i Ny Illustrerad Tidning 1888.

gången i en svensk etikettbok och beskrivs som "en elegantare form av kavaj för mindre officiella tillfällen än fracken". På 20-talet ansågs den som lämplig klädsel för unga pojkar i stället för frack.

Efter dessa rapsodiska exempel på hur herrmodet kan skifta

skall vi till sist ta del av en etikettbok från 1829, med ett allmängiltigt budskap att förmedla:

Om än tillverkad av det finaste ämne, får en manspersons klädsel dock icke vara kvinnlig eller alltför veklig; eljest konstrasterar den alltför mycket med den manliga värdigheten.